

УДК 37.091.4

Анатолій Рацул

СОФІЯ ФЕДОРІВНА РУСОВА – ОРГАНІЗАТОР І ТЕОРЕТИК НАЦІОНАЛЬНО-ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті описано життєвий і творчий шлях одного із видатних організаторів і теоретиків національно-освітньої системи України – Софії Федорівни Русової. Софія Федорівна увійшла в історію України як видатний діяч національно-визвольного руху, письменник, літературознавець, перекладач, автор багатьох досліджень і посібників із педагогіки, історії освіти, порівняльної педагогіки, співробітник численних журналів та найголовніше – справжній патріот України та її простого народу.

Ключові слова: національно-освітня система, проблеми сьогодення, нова школа, педагогічне покликання, педагогічні погляди.

В статье описывается жизненный и творческий путь одного из выдающихся организаторов и теоретиков национально-образовательной системы Украины – Софии Федоровны Русовой. София Федоровна вошла в историю Украины как выдающийся деятель национально-освободительного движения, писатель, литературовед, переводчик, автор многих исследований и пособий по истории образования, сравнительной педагогике, сотрудник многочисленных журналов, и самое главное – настоящий патриот Украины и ее простого народа.

Ключевые слова: национально-образовательная система, проблемы современности, новая школа, педагогическое призвание, педагогические взгляды.

The article describes the life and creative path of one of the prominent organizers and theoreticians of the national education system of Ukraine – Sofia Rusova Fedorivna. Sofia Fedorivna marked in history of Ukraine as a prominent figure in the national liberation movement, writer, literary critic, translator, author of numerous studies and manuals on pedagogy, history of education, comparative pedagogy, fellow numerous magazines and the most important – a true patriot of Ukraine and its ordinary people; considered the question of the need to expand education and special training of teachers, creating conditions for self-education, the opening of educational pedagogical libraries, publishing educational literature. The evident historical analogy of education and social problems of today's Ukraine during the most creative and scientific activity, theoretical conclusions and practical methods of implementation of the revival of high spirituality of Ukrainian people, developed by S. Rusova.

Key words: *national education system, problems of today, the new school, pedagogical vocation pedagogical views.*

Дослідження сучасного стану системи освіти в Україні показує, що деякі питання потребують ретельнішого вивчення. Національна освіта має враховувати особливості країни та безпосередньо населення, яке проживає на її території. Софія Русова – це представник української інтелігенції, який і займався питаннями освіти звичайного населення. Вона увійшла в історію як активний громадський діяч, що переймався питаннями освіти та виховання.

Варто відзначити, що життєвий та творчий шлях Софії Федорівни Русової став об'єктом вивчення багатьох вчених та наукових і громадських діячів як України так і пострадянського простору.

Одним із прибічників Софії Русової був Михайло Старицький.

Досліджували життя і творчість Русової у своїх працях Г. Базильчук, С. Гупало, Г. Дацюк, О. Кравченко, Н. Литвиненко, В. Майборода, О. Попелюк, О. Проскура, Л. Синєкоп, Є. Тютюнник та інші. Вони говорили про Русову як видатну просвітительку, великого педагога та організатора.

Сьогодення диктує нові вимоги до організації навчального та виховного процесу в Україні. Виникає необхідність ретельного пошуку шляхів і засобів, які б дали змогу розв'язати основні питання системи освіти. Софія Русова – особистість, яка займалась питаннями національно-освітньої системи України. Вона переймалась життям народу, наслідувала принципи гуманізму та народності. Саме тому вивчення педагогічних поглядів та ідей Русової є доречним, що й зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті – описати життєвий і творчий шлях Софії Федорівни Русової, як одного із організаторів і теоретиків національно-освітньої системи України.

Народилася Софія в селі Олешня на Чернігівщині 18 лютого 1856 року. Цікавим в її біографії є те, що вона не була українкою за походженням, але стала нею по духу і переконаннях, патріотом – все життя присвятила Україні і її народу.

Батько був шведом, мати – французенкою. Може, саме тому, що вона була дочкою двох народів, а виросла і сформувалася серед третього, українського, Софії Русовій випало гостро зацікавитися справами шкільництва не тільки України, а й вивчити їх в розвинутих на той час країнах світу для того, щоб все найкраще запозичити для своєї Батьківщини. Ось на такому вдячному ґрунті гуманізму й українського характеру була розроблена національна педагогіка Софії Русової, яка за послідовністю і вірністю ідеї національної школи є найавторитетнішим ученим.

З 9 років жила в Києві, де після закінчення гімназії в 15 років разом з старшою сестрою Марією створила перший український дитячий садок для простого люду та незаможної інтелігенції. З цього часу все своє життя вона присвятила українським дітям: організації дошкільних закладів, притулків, шкіл і позашкільних установ.

За бурхливу національно-визвольну діяльність в 1881 р. ув'язнена, після чого аж до революції перебувала під постійним поліцейським наглядом.

В 1909 р. – викладач і професор на Вищих Жіночих Курсах у Київському педінституті, була діяльна у Київській Громаді, згодом – в українському земляцтві в Петербурзі.

Софія Русова – член Української Центральної Ради, очолювала департамент дошкільної і позашкільної освіти, Центральне Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки, була активною в дерусифікації, підготовці українських шкільних підручників, сама вчителювала.

Вона написала чудові педагогічні праці: «Дошкільне виховання», «Єдина діяльна (трудова) школа», «Дидактика», «Сучасні течії в новій Педагогіці», «Моральні завдання сучасної школи», «Націоналізація школи», «Націоналізація позашкільної освіти у різних народностей Росії», «Теорія і практика дошкільного виховання», багато підручників та інших статей.

Становлення її як педагога і філософа освіти відбувалося за часів входження України в склад Російської імперії з 1871 р. до періоду Української революції 1917–1919 рр., утвердження першої незалежної Української республіки та повернення до іншої імперії – СРСР.

Очевидна історична аналогія освітніх та соціальних проблем сьогоденної України з періодом найбільшої творчої і наукової активності С. Русової має надзвичайно важливе теоретичне і практичне значення для розвитку національної освіти і відродження нації, що активно відбувається в наші дні.

Теоретичні висновки та практичні методи реалізації відродження високої духовності українського народу, що були розроблені С. Русовою, не втратили свого значення сьогодні, а по вагомості і суті винайдених нею форм і змісту цієї роботи стали наріжним каменем національних і світових здобутків науки про навчання і виховання.

В пошуках найбільш виправданих для України шляхів реформування школи С. Русова переконливо довела теоретично та реалізувати зуміла на практиці наукові ідеї К. Ушинського про національний характер освіти, істотно скорегувавши їх та наповнивши справді національним колоритом, народними традиціями і звичаями, психологією українців. При цьому вона не зупинилася на значенні мови, як найважливішого фактора, але й довела необхідність змінити не тільки мову, а й увесь дух, уклад та філософію освіти.

Національне духовне відродження за С. Русовою має здійснюватись перш за все на основі досвіду і досягнень світової педагогіки, а основним принципом навчання має стати принцип самодіяльності та ініціативи самих учнів. Стара, дореволюційна школа України в складі Російської імперії виховувала затурканих рабів, нова школа повинна дати Україні вільних громадян, що усвідомлюють свою національну і людську гідність, із загартованою волею, високим розумовим розвитком, обізнаною із науковими основами знань, справжніх оптимістів. Чи не найголовнішими ознаками особистості дитини в новій школі має стати виховання прагнення до свідомої праці, розвитку індивідуальних нахилів і здібностей.

Всупереч вимогам виховувати вірнопідданих, церковнозмирених особистостей, в новій школі мають виховуватись гармонійно розвинені люди, соціально свідомі, корисні і потрібні суспільству, які відзначаються любов'ю до рідного краю і повагою до інших народів.

Погляди Русової були новаторськими, прогресивними. Найповніше громадсько-політичні та педагогічні погляди С. Русової відтворює її мемуарна спадщина. У своїх мемуарах вона залишила нащадкам усе найцінніше, що зберегла її пам'ять за довгі роки життя.

У мемуарах і щоденнику С. Русова детально розповідає про свою діяльність на ниві відродження української духовності в період національно-визвольної боротьби 1917–1921 років, зокрема становище української освіти під радянською владою.

На відміну від поглядів Г. Ващенка та його сьогоднішніх послідовників, із, так званого, Всеукраїнського Педагогічного Товариства ім. Г. Ващенка, які в основу виховання покладають формування ідеалістично-релігійних переконань, висока мораль молодого покоління будується на розумному задоволенні потреб і бажань нової людини, має бути обов'язково національною і відповідати досягненням світової теорії і практики. При цьому навчання і виховання повинні спиратися як на особисті риси дітей, так і на дитячий колектив та соціальне оточення.

Політичні, філософські і соціальні погляди С. Русової з огляду на сьогоднішній економічний і духовний стан суспільства та завдання школи найбільш адаптовані до існуючих проблем, так як сформовані нею, виходячи зі справжнього наукового аналізу історії і соціально-політичних умов на основі глибокого і всебічного вивчення об'єктивних законів і закономірностей розвитку людини, природи, суспільства, людського мислення, спираючись на прогресивні ідеї попередників.

Основні принципи педагогічної концепції Русової актуальні і сьогодні. Основні ж з них такі:

- гуманізм;
- демократизм;
- народність;
- природовідповідність;

- культуровідповідність;
- особистісно орієнтований підхід;
- соціальна обумовленість виховання;
- загальнолюдські цінності.

На відміну від утопічно-консервативних педагогічних поглядів Г. Ващенко освітня концепція С. Русової базується на справжній науці, а не на фанатичній вірі в Бога, на вихованні розуму дитини, як найважливішого людського фактора, що було далі розвинуто в працях А. С. Макаренка і найбільш широко і повно – у В. О. Сухомлинського.

За переконанням С. Русової освіта повинна «зміцнювати у людини силу її розуму, щоб він керував усією духовною діяльністю, укладав ясні уяви і зводив їх до системи». Розум дає освіту без якої немає демократичного ладу і яка сприяє розвиткові науки, культури, мистецтва. Розум спонукає до активної думки, пошуку істини, а це є вічним і обов'язковим завданням кожної людини зокрема і людства в цілому. Він вимагає критики, а розумна критика необхідна для постійного морального, естетичного, інтелектуального поступу.

Ось чому майбутня українська національна школа повинна звернути «велику увагу на формування розуму, на дисциплінування розумових сил», писала С. Русова у своїй «Новій школі соціального виховання». Наукова концепція С. Русової сформувалася в практичній педагогічній роботі, суть якої полягає в нагромадженні учнями справді наукових знань про природу, суспільство і людину, в оволодінні основними мислительними операціями, формуванні інтелектуальних умінь, формуванні реального, практичного, наукового світогляду.

Реальність сприймання повинна базуватись на розвитку органів чуття дитини, особливо зору, дотику, слуху. За допомогою чуттів виховуються здібності спостерігати і порівнювати. За допомогою цих органів із допомогою вчителя кожна річ або явище розглядається детально з усіма властивими їм ознаками, характеристиками. При цьому відбуваються два головних розумових процеси: аналіз і синтез.

Основою морального виховання за С. Русовою є індивідуальна моральна свідомість, що базується на народних традиціях і поглядах на Добро, Правду, Справедливість.

На шкоду сучасним критикам А. С. Макаренка, зокрема його вчення про колектив – С. Русова ще на початку ХХ ст. прийшла до висновку, що «людина стає людиною лише в громаді. Свідомість закону, моральне розуміння волі закладається лише в спільноті, в контакті з людьми. Для окремої особи, відірваної від громадського життя, не виявляється безумовної ідеї добра. Лише в спільноті, в спільному житті всіх людей складається моральний і юридичний закон, моральні завдання та обов'язки» («Нова школа соціального виховання»). В цій же роботі вона вдало підкреслює, що «лише та людина симпатично може ставитися до

долі чужого народу, яка цілим серцем своїм любить свій рідний край, яка свідомо працює для свого власного народу».

Такі висновки С. Русової знайшли теоретичне і практичне підтвердження в найостанніших дослідженнях не тільки педагогіки, а й етнопсихології, соціології та інших наук. Вони мають право і повинні запроваджуватися в сьогоднішній навчально-виховний процес педагогічними прийомами і методами, які є в народній педагогіці, в педагогічній спадщині А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського.

Великого значення С. Русова надавала системі трудового виховання. «Народне виховання – це організація народу й систематичне керування ним задля загальної радості і творчості, а так як ніщо так людей не єднає, як спільна праця – то й школа повинна стати майстернею праці, де діти набираються добрих звичок.»

В центрі концепції української національної школи С. Русова визначає завдання по підготовці вчителя, який повинен мати фундаментальну науково-педагогічну підготовку, високі моральні якості, постійне прагнення до самовдосконалення і самоосвіти, високу працездатність і любов до праці, справедливість і доброту, терпіння, велику любов до дітей тощо.

Важливе місце в системі національного виховання Софії Русової відводилося вихованню рідним словом. Просвітелька вважала, що найприроднішим для української дитини є навчання й виховання рідною українською мовою.

Формуючи вимоги до вчителя С. Русова зазначає: «Це мусить бути надзвичайної моральної краси людина, що безпосередньо своїми переконаннями, всім своїм поведінням повинна впливати на своїх учнів... Учитель повинен бути не якимсь ремісником, а апостолом правди і науки, який має перед собою не лише матеріальну нагороду за працю, а велике гуманне завдання» («Нова школа соціального виховання»).

Визначаючи характер майбутньої української національної школи, Русова підкреслює: «Наша школа має бути громадською, як були колись наші братські школи. Вона цілком мусить бути демократичною, тобто безстановою і душевною. Хлопці в ній вчать разом з дівчатами.

Вона краще розвинеться не в місті, а по селах і хуторах, де вона має готувати культурних господарів. Разом з господарством в школі учні повинні знайомитися хоч загально з технікою тієї фабричної продукції, що більш за все існує в Україні. Поруч з ним мусить йти історично-філософське навчання й естетичний розвиток».

У праці «Єдина діяльна (трудова) школа» С. Русова визначає дві головні проблеми:

1. Скільки класів чи ступенів повинна мати єдина (обов'язкова) школа?
2. Який період навчання рахувати для всіх обов'язковим?

За її твердженням, перше питання вважається цілком психолого-педагогічним, друге – державно-економічним, залежним від фінансових сил держави. Ці ж питання постають з новою гостротою і для розбудови сьогоденної нашої школи.

Ніколи не зникне актуальність і значення головних ідей С. Русової: гуманізм, демократизм, відродження і утвердження високих моральних цінностей українського народу, його культури, національної школи, системи освіти.

Отже, пам'ятаючи внесок Русової у розвиток педагогічної науки та її роль у створенні національної системи освіти, 2005 року Міністерство освіти і науки України запровадило нагрудний знак «Софія Русова». Ним нагороджують наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників за значні особисті успіхи у галузі дошкільної та позашкільної освіти. Вшановуючи пам'ять про Софію Федорівну, 18 лютого 2016 року, Національний банк України ввів до обігу ювілейну монету присвячену 160-річчю від дня народження Софії Русової. Колись втрачене її ім'я, а нині віднайдене, повертається до народу, збагачуючи культуру і науку своєю творчістю, своїми знаннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гураш Л. Софія Русова – «апостол Правди і Науки» // Дошкільне виховання. – 2001. – № 2. – с. 10–11.
2. Дацюк Г. Софія або мудра. // Початкова школа. – 1992. – № 1. – с. 59-61.
3. Поваленко Є. Софія Русова – педагог-просвітитель, державний діяч, вчений // Рідна школа. – 2000. – № 8.
4. Мазур Г. Педагогічну спадщину С. Русової в масову практику роботи національної школи // Початкова школа. – 2001. – № 5. – с. 51–53.
5. Малиновська Н. В. Концепція мовної освіти і мовленнєвого розвитку дітей у педагогічній спадщині Софії Русової / Н. В. Малиновська // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 1. – с. 129–135.
6. Русова С. Мемуари. Щоденник / С. Русова. – К. : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.